

GRZEGORZ GRĄBCZEWSKI

ZAGADNIENIE ARCHITEKTURY SAKRALNEJ W DOKTRYNIE KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO RYS HISTORYCZNO-TEOLOGICZNY

Zagadnienia związane z architekturą, w tym budownictwem sakralnym, nie zajmują i nie zajmowały w doktrynie Kościoła rzymskokatolickiego naczelnego miejsca. Nie znaczy to jednak, że temat ten był całkowicie pomijany. W dokumentach kościelnych pojawia się on przede wszystkim w powiązaniu z funkcją, jaką na rzecz wspólnoty wierzących ma pełnić budowla – miejsce gromadzące na sprawowanie liturgii. Myśl tę rozwija Maria Ewa Rosier-Siedlecka w książce *Posoborowa Architektura Sakralna*, pisząc, że „budynek kościelny nie jest celem sam w sobie”, swoje znaczenie ukazuje on dopiero, kiedy żyje, czyli jest wykorzystywany zgodnie ze swoim przeznaczeniem¹. Cezary Wąs, cytując w publikacji *Antynomie współczesnej architektury sakralnej* słowa przypisywane niemieckiemu kompozytorowi Corneliusowi Gurlittowi (1820-1901) dodaje, że to „liturgia rządzi budową kościoła”². Architektura sakralna powinna więc spełniać wymagania liturgiczne, a jednocześnie, jak pisze Jan Zachwatowicz we wstępie do monografii *Kościół w Polsce*, sprzyjać budowaniu

KS. MGR LIC. GRZEGORZ GRĄBCZEWSKI, kapłan diecezji gliwickiej, ukończył studia teologiczne na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego, studia na kierunku Ochrony Dóbr Kultury ze ścieżką specjalnościową konserwatorstwo na Wydziale Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, doktorant Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. ORCID 0000-0002-6705-5546.

1. M. E. Rosier-Siedlecka, *Posoborowa Architektura Sakralna. Aktualne problemy projektowania architektury kościelnej*, Lublin 1980, s. 25.
2. C. Wąs, *Antynomie współczesnej architektury sakralnej*, Wrocław 2008, s. 25.

wspólnoty i atmosfery skupienia, przy takim ukształtowaniu przestrzeni, by odróżniała się ona od wielu innych budowli, które mają różne społeczne przeznaczenie³.

W nauczaniu Kościoła rzymskokatolickiego przestrzeń świątyni utożsamiana jest z miejscem świętym. Wynika to z faktu poświęcenia lub pobłogosławienia budowli, które wymagane jest przez prawo kanoniczne⁴. W trakcie tych obrzędów ściany kościoła zostają namaszczone w czterech miejscach, a na ołtarzu spalane jest kadzidło. Czynności te podkreślają wzięcie w posiadanie danego miejsca przez Boga⁵. Świętość miejsca wynika także z jego przeznaczenia na cele zgromadzenia wiernych i sprawowania Bożej służby. To właśnie ludzka wspólnota, pośród której obecny jest Bóg, przede wszystkim uświęca miejsce. W Pierwszym Liście Świętego Piotra Apostoła wierni, którzy gromadzą się na sprawowaniu liturgii, nazywani są „żywymi kamieniami”⁶. Zaś sam Chrystus określany jest jako „kamień węgielny”⁷. Uwidacznia się to także w samym obrzędzie poświęcenia kościoła, kiedy wodą wpierw kropi się zgromadzonych wiernych, a następnie ściany budowli. Tak podkreślone zostaje rozróżnienie Kościoła rozumianego jako wspólnota ludzka, od kościoła – miejsca kultu⁸. W ten sposób, jak pisze Jean Hani w książce *Symbolika świątyni chrześcijańskiej*, budynek kościoła „nie jest po prostu pomnikiem architektury – jest sanktuarium”⁹. Jego centrum stanowi ołtarz, z niego – jak zauważa autor – „wszystko promieniuje” i na nim „wszystko się zbiega”¹⁰. Mury budowli

3. J. Zachwatowicz, *Słowo wstępne*, w: *Kościoły w Polsce*, red. T. Dobrzeniecki, J. Jankowska, Warszawa 1969, s. 10.
4. M. Konieczny, *Poświęcenie kościoła*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. XVI, red. nac. E. Giglewicz, Lublin 2012, kol. 97-99. Autor wyjaśnia, że po reformach liturgicznych Soboru Watykańskiego II poświęcenie stosowane jest do rzeczy i miejsc stabilnych, które są na stałe przeznaczone do czynności kultowych, zaś błogosławieństwo dotyczy miejsc i rzeczy, które czasowo zostają przeznaczone do sprawowania kultu. O wymogu poświęcenia lub pobłogosławienia budynku kościoła mówi kanon 1217 *Kodeksu Prawa Kanonicznego* w paragrafie pierwszym, gdzie zaznaczone jest, że „po należytych zakończeniu budowy, należy nowy kościół możliwie najszybciej poświęcić lub pobłogosławić”. Zob. *Kodeks Prawa Kanonicznego* [dalej: KPK], Poznań 1984, kan. 1217, par. 1.
5. M. Konieczny, kol. 98. Kompletny wykład na temat odnowionych obrzędów poświęcenia kościoła i ołtarza wraz z ich uzasadnieniem historyczno-teologicznym – zob. S. Araszczuk, *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza w odnowionej liturgii Soboru Watykańskiego II*, Opolska Biblioteka Teologiczna, 95, Opole 2007.
6. Por. 1 P 2,5 (wszystkie teksty biblijne za *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5, Poznań 2020). Także: P. Pasek, *Architektura rzymskokatolickich kościołów diecezji tarnowskiej 1945-1989. Uwarunkowania i klasyfikacje*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Jana Wiktora Sienkiewicza w Katedrze Historii Sztuki i Kultury Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2018, s. 87, Archiwum UMK w Toruniu.
7. Por. 1 P 2,4-9.
8. M. Konieczny, kol. 98.
9. J. Hani, *Symbolika świątyni chrześcijańskiej*, Kraków 1994, s. 9.
10. Ibidem, s. 108. Na temat historii i symboliki ołtarza w chrześcijańskiej architekturze sakralnej zob. G. Klaja, *Ołtarz w świetle teologii*, Kraków 2008.

sakralnej tworzą architektoniczną formę dla koncentrującej się wokół ołtarza liturgii, której szczytową formą jest msza święta – Najświętsza Ofiara¹¹.

Sacrum przestrzeni kościoła podkreślane jest także przez rozbudowaną symbolikę, odnoszącą się zarówno do jego całości, jak i poszczególnych części. W sposób szczególnie rozwinięta została ona w wiekach średnich, zwłaszcza w dobie gotyku, który nazywany jest „epoką duchowej wizji”¹². To, co nadprzyrodzone, chciano oddać i oglądać „cielesnymi oczyma”¹³. Dlatego też świątynię uważano za obraz nieba. Odwoływano się także do obrazu niebieskiego Jeruzalem, opisanego na kartach *Apokalipsy* Świętego Jana Apostoła, ostatniej księgi Nowego Testamentu¹⁴. Zwłaszcza architektura gotyckiej katedry dążyła do ukazania blasku niebieskiego Miasta, opisanego w *Objawieniu Świętego Jana*, które było jak „z czystego złota i przezroczystego szkła”¹⁵. Dodatkowo myśl teologiczna tego czasu podkreślała rolę mistycznych przeżyć, potęgowanych przez wystrój świątyń, w których portale czy malowidła wewnątrz, zwłaszcza poprzedzającego gotyk romanizmu, czy bogactwo mozaik świątyń czerpiących z tradycji bizantyńskiej, nawiązywały do scen z *Apokalipsy*. Przez to wchodzący w przestrzeń kościoła mieli zapomnieć, że znajdują się w budowli powstałej z kamienia i zaprawy, a duchowo poczuć, że przeszli już przez progi świątyni niebiańskiej¹⁶. W teologii średniowiecznej budynek kościoła ukazywał także precyzję i doskonałość kosmicznego porządku¹⁷. Ogólnie można stwierdzić, że myśl wieków średnich skupioną w chrześcijańskiej teologii i filozofii, której dawało wyraz także nauczanie Kościoła, cechowało „przeświadczenie o symbolicznym charakterze świata zmysłowego”. Otto von Simpson w *Katedrze gotyckiej*, powołując się na rysunki Opicynusa de Canistris z Awinionu, rozwijając ten pogląd, pisze między innymi o symbolicznym powiązaniu kształtów świątyni z kształtami człowieka¹⁸. Ważną rolę odgrywały także proporcje architektury sakralnej, wyrażane za pomocą środków wyrazu geometrycznego, nawiązujących do doskonałości interwałów muzycznych. W sposób szczególnie zasługi na tym polu położyli święty Augustyn z Hippony (354-430), a także czerpiący z jego nauki Boecjusz (ok.480-ok.526), uważany w średniowieczu za matematyczny autorytet¹⁹.

Renesansowy humanizm, stawiający w centrum zainteresowania człowieka i jego przeżycia, przełożył się także na podejście do powstającej w tym czasie architektury, także sakralnej. O ile świątynie gotyku poprzez wertykalizm i rolę światła miały kierować myśli ku Bogu, pociągać ku transcendencji, o tyle projektowane często na planie

11. J. Hani, s. 183.

12. O. von Simson, *Katedra gotycka. Jej narodziny i znaczenie*, Warszawa 1989, s. 18.

13. Ibidem, s. 19.

14. Por. Ap 21.

15. O. von Simson, s. 35.

16. Ibidem, s. 33.

17. Ibidem, s. 19.

18. Ibidem, s. 21-22.

19. Ibidem, s. 60.

centralnym kościoły renesansu, podkreślały immanentność. Nikolaus Pevsner w *Historii architektury europejskiej* zaznacza, że średniowieczna świątynia miała prowadzić wiernego do centrum, jakim był ołtarz, w jego stronę kierowała nawa, na nim wszystko się ogniskowało. W renesansowej architekturze sakralnej, czerpiącej wzorce z antyku i często przez to powstającej na planie centralnym, takie odczucie było niemożliwe z powodu braku podążania nawą ku ołtarzowi. Dopiero w momencie stanięcia w ściśle określonym miejscu, czyli w środku budowli, mogła ona w pełni oddziaływać na odbiorcę. Autor taki stan rzeczy komentuje słowami: „Transcendentne znaczenie kościoła zostaje zastąpione treścią immanentną i czysto ludzką”²⁰. Dzieje się tak poprzez uczucie rozkoszy, jakie daje cieszenie się otaczającym pięknem, obserwowanym z samego środka budowli²¹. Architekci renesansu byli zdania, że nie trzeba już kierować myśli poza mury kościoła, by przybliżyć się do tego, co duchowe.

Zdecydowaną zmianę przyniosła architektura sakralna doby baroku, a zwłaszcza kontrreformacji, której impulsem były reformy Soboru Trydenckiego (1545-1563). Kościoły potrydenckie są ściśle połączone z doktryną katolicyzmu i były odpowiedzią na reformę protestancką. Barok wykorzystywał sztukę, w tym także architekturę, by wiernych Kościoła Katolickiego przenieść w przestrzeń niebiańskich wizji²². Rzymskokatolicka nauka tego czasu podkreśla między innymi znaczenie sakramentów, zwłaszcza Eucharystii, rolę Najświętszej Maryi Panny oraz kult świętych. Wszystkie te elementy znajdują swoje odzwierciedlenie w planie i wystroju barokowej świątyni, który miał zachwycać, onieśmielać i pociągać myśli ku Bogu. Myśli odnośnie do budownictwa kościelnego, wykrystalizowane w dobie potrydenckiej, podkreślające na nowo sacrum przestrzeni świątyni, wywierały znaczący wpływ na powstające katolickie świątynie kolejnych stuleci.

Jak dotąd nie powstał osobny dokument magisterium Kościoła w całości traktujący o architekturze sakralnej. Nie umniejsza to jednak wydzwięku licznych wypowiedzi odnoszących się bezpośrednio lub pośrednio do budynków kościelnych, a także ich odpowiedniego urządzenia. Na przestrzeni wieków temat ten pojawiał się na kartach dekretów soborowych, poruszany był w uchwałach synodów o zasięgu prowincjonalnym, a także ściśle lokalnym – diecezjalnym. Przykładem mogą być zalecenia zgodne z duchem Soboru Trydenckiego (1545-1563) opracowane w Mediolanie pod przewodnictwem kardynała Karola Borromeusza (1538-1584) – jak choćby *Instructio fabricae ecclesiae Santcti Caroli Borromaei* z 1573 roku. Wzmianki odnośnie do zagadnień architektury sakralnej pojawiały się w księgach liturgicznych – mszale rzymskim, rytuale i pontyfikale rzymskim, w sakramentarzach oraz ceremoniałach biskupich. Odnaleźć je można także w dekretach, rozporządzeniach i okólnikach rzymskich kongregacji, zwłaszcza Świętej Kongregacji Obrzędów, utworzonej przez

20. N. Pevsner, *Historia architektury europejskiej*, t. 1, Warszawa 1979, s. 313.

21. Ibidem.

22. S. McNutt, *Kościoły i katedry. Arcydzieła architektury*, Warszawa 2000, s. 58.

papieża Sykstusa V (1585-1590) w 1588 roku. Na ten temat wypowiedzieli się także poszczególni papieże, zarówno w dokumentach mniejszej rangi jak adhortacje czy listy, jak i w najważniejszych – encyklikach²³. Niezwykle ważną wymowę w tej kwestii posiadają kanony prawa kanonicznego. Posiadają one nadrzędny charakter wobec większości wymienionych wyżej dokumentów. Zarówno *Kodeks Prawa Kanonicznego* z 1917 roku, jak i obecnie obowiązująca wersja z roku 1983 dały wytyczne odnośnie zarówno architektury sakralnej, jak i ogólnie sztuki sakralnej.

W historii Kościoła największą ilość wypowiedzi doktrynalnych odnoszących się do architektury sakralnej przyniósł wiek XX. Wspomnieć należy w tym miejscu postaci kolejnych papieży, którzy odnosili się do tej kwestii. Za pontyfikatów Piusa X (1903-1914) oraz jego następcy Benedykta XV (1914-1922) opracowany i promulgowany został przywołany już wyżej *Kodeks Prawa Kanonicznego (Codex Iuris Canonici)*. Jego kanon 1164 określał zadania biskupa diecezjalnego, który miał wykazywać troskę zarówno o budowę, jak i odbudowę kościołów, posilkując się przy tym w razie konieczności poradami znawców, przy jednoczesnym przestrzeganiu wypracowanych przez tradycję form²⁴. W czwartym punkcie kanonu 1165 określono materiały, z których można korzystać przy budowie nowej świątyni, wymienione zostały między innymi kamień i cegła, jako najbardziej trwałe²⁵. Warto wspomnieć, że jeszcze w 1909 roku Święta Kongregacja Obrzędów wydała pozwolenie na konsekrację kościołów wzniesionych z żelbetu. Wskazano jednak, że miejsca na ścianach, które zostaną namaszczone w czasie konsekracji świątyni oraz węgary głównych drzwi mają być z kamienia²⁶. Zastrzeżono także, że kościoły w całości drewniane nie mogą być konsekrowane a jedynie poświęcone²⁷. Jan Danilewicz, w przywoływanej już publikacji *Kościół i jego wnętrze w świetle przepisów prawno-liturgicznych*, wymienia także zasady odnośnie do lokalizacji nowej świątyni. Powinna być ona łatwo dostępna dla wiernych, budowana w miejscu spokojnym i przestrzennym, tak by budowlę można było obejść. Nie powinna ona być ona lokowana w pobliżu między innymi stacji kolejowych, punktów gastronomicznych czy koszar, jednocześnie jednak powinna się znaleźć blisko domów wiernych, którzy będą do niej uczęszczać. Mając na uwadze symboliczne znaczenie góry, będącej miejscem spotkania z Bogiem, symbolizującej samego Chrystusa, kościoły najlepiej powinny być budowane na wzniesieniach. Orientacja budowli nie była warunkiem koniecznym, zalecano ją jednak tam, gdzie to było możliwe²⁸. Autor podkreśla także, że prawodawstwo kościele nie zajmuje się sprawami, które określa jako „fachowo-budowlane”, zdając się w tych kwestiach na architektów, budowniczych i artystów, pozostawiając

23. J. Danilewicz, *Kościół i jego wnętrze w świetle przepisów prawno-liturgicznych*, Kielce 1948, s. 15-16.

24. Zob. *Kodeks Prawa Kanonicznego*, 1917, kanon 1164 – <http://www.catho.org/9.php?d=bps#bw>, (4.11.2019). Także: P. Pasek, s. 86.

25. Ibidem, s. 87.

26. J. Danilewicz, s. 30. J. Pasek, s. 87.

27. Ibidem.

28. J. Danilewicz, s. 25-26.

im wiele swobody. Dzięki temu otwierało się przed nimi wiele możliwości w wyborze formy, konstrukcji, czerpania z regionalnych tradycji²⁹. Jednocześnie jednak, co za Janem Danilewiczem podkreśla ksiądz Piotr Pasek, dokumenty kościelne nakłaniały architektów do przestrzegania „form uświęconych tradycją chrześcijańską”³⁰. Autor zauważa, że taka postawa prowadziła często do niezrozumienia między przedstawicielami Kościoła, a twórcami, którzy projektowali w sposób nowatorski. Zastrzeżenia wobec sztuki pierwszych trzech dekad XX wieku wyraził papież Pius XI (1922-1939), zawierając je w alokucji z 27 października 1932 r., wygłoszonej z okazji otwarcia podwojów nowej Watykańskiej Pinakoteki³¹. Papież zgromadzone w niej wytwory dawnych artystów nazywa „dziełami sztuki świętej”, przeciwstawiając je dziełom sztuki nowej, które w jego ocenie „nie potrafią wzbudzić myśli świętej, lecz tylko co święte oszpecić aż do karykatury...”, by ostatecznie spuentować – „naszą nadzieją i gorącym pragnieniem, naszą wolą może być tylko to (...), żeby takiej nowej sztuki nie dopuszczać do naszych kościołów, a tym bardziej nie wzywać jej do ich budowy, przebudowy lub ozdabiania”³². Pius XI w dalszej swojej wypowiedzi zaznaczył, że z radością wita każdy postęp i rozwój, który szanuje wypracowaną przez wieki chrześcijańską tradycję i to właśnie w jej skarbach powinni szukać inspiracji artyści, w tym architekci nowych kościołów³³.

20 listopada 1947 r. papież Pius XII (1939-1958) ogłosił encyklikę *Mediator Dei*, poświęconą liturgii. Odniósł się w niej między innymi do kwestii sztuki mającej służyć Kościołowi sprawującemu liturgię³⁴. Papież podkreślił, że to, co w liturgii jest boskie, jest niezmiennie, a to co ludzkie, może ulegać przemianom i przekształceniom zgodnym z duchem danego czasu. Słowa te odnosiły się także do większej niż za Piusa XI otwartości na nowe materiały i technologie. Otwartość ta objęła także zgodę na stosowanie nowatorskich form w projektowaniu kościołów, o ile będą się one odznaczały odpowiedniością względem wymagań liturgii, starannością oraz czystością rozumianą jako prostota³⁵. W ten sposób *Mediator Dei* stał się pierwszym najwyższej rangi dokumentem nauczania Kościoła, w którym wyraźnie zaakcentowano problem architektury sakralnej. Jego lektura pomaga zrozumieć posoborową odnowę liturgiczną, która dotknęła mocno także wewnątrz katolickich kościołów³⁶.

Kolejnym dokumentem powstałym za pontyfikatu Piusa XII, w którym poruszono między innymi kwestię architektury sakralnej, była *Instrukcja De arte sacra*, wydana przez Kongregację Świętego Officium, a skierowana do biskupów diecezjalnych.

29. Ibidem, s. 16.

30. P. Pasek, s. 88.

31. Ibidem.

32. Por. *Przemówienie Ojca Św. Piusa XI o stosunku Kościoła do nowoczesnych prądów w sztuce religijnej*, „Currenda”, 1933, nr 2, r. 83, s. 10-11. Także: P. Pasek, s. 88.

33. Ibidem, s. 89.

34. H. Nadrowski, *Kościół naszych czasów. Dziedzictwo i perspektywy*, Kraków 2000, s. 31.

35. P. Pasek, s. 89-90. Por. Pius XII, *Encyklika Mediator Dei*, „Currenda”, 1960, nr 6-8, r. 110, s. 229-306.

36. H. Nadrowski, s. 31.

Ukazała się ona 30 czerwca 1952 r.³⁷ Jej tekst jest oparty na obowiązującym ówczesnie *Kodeksie Prawa Kanonicznego*, zwłaszcza kanonach: 485, 1161, 1164, 1178, 1269, 1279, 1280, 1286, 1385, 1389³⁸. W tekście *Instrukcji* zaznaczono, że nawet jeśli powstająca architektura sakralna przyjmuje nowatorskie, współcześnie kreowane formy, to w żadnym wypadku nie może zatracić swojego pierwotnego przeznaczenia, poprzez upodobnienie się do architektury świeckiej. Ma ona być przede wszystkim, zgodnie z wielowiekową tradycją, miejscem modlitwy i domem Boga. W dokumencie po raz pierwszy tak otwarcie zaznaczono, że nowopowstające katolickie świątynie mają mieć na uwadze potrzeby wiernych chcących pełniej przeżywać liturgię, a także cechować się prostotą linii poprzez unikanie fałszywych ozdób. Mają być pełne staranności, unikając niedbalstwa. Zwrócono także uwagę, że osoby kreujące sztukę sakralną, w tym architekturę, powinny odznaczać się nie tylko fachowością, ale także osobistą wiarą i pobożnością, by w ten sposób lepiej podolać zadaniu tworzenia przestrzeni sacrum³⁹.

Najdonioślejszym dokumentem kościelnym odnoszącym się do kwestii ogólnie pojmowanej sztuki sakralnej, w tym także architektury świątyń, była ogłoszona 4 grudnia 1963 r., przez Ojców Soboru Watykańskiego II, *Konstytucja o Liturgii Świętej „Sacrosanctum Concilium”*⁴⁰. Jej siódmy rozdział, liczący dziewięć punktów, zatytułowany został *Sztuka kościelna i sprzęty liturgiczne*⁴¹. W punkcie 123 KL odnosząc się do zagadnień stylistycznych stwierdza, że: „Kościół żadnego stylu nie uważał jakby za swój własny, lecz stosownie do charakteru i warunków narodów oraz potrzeb różnych obrządków dopuszczał formy artystyczne każdej epoki, tworząc z biegiem wieków skarbiec sztuki, który z całą troską należy zachować”⁴². W ten sposób wyrażono akceptację Kościoła także dla współczesnych form architektonicznych, z zastrzeżeniem, że współczesna twórczość, ma „z należytą czcią i szacunkiem służyć liturgii sprawowanej w świątyniach”⁴³. Analizując tekst *Sacrosanctum Concilium*, można wypunktować najważniejsze stwierdzenia odnoszące się do architektury sakralnej. Powinna ona współgrać z wymogami sprawowanej w jej murach liturgii, a ponadto jej rozwiązania przestrzenne mają być wygodne i funkcjonalne, by w ten sposób ułatwić aktywniejszy udział w celebrze wiernym – punkt 124⁴⁴. Ilość dekoracji wewnątrz powinna być ograniczona i podporządkowana centrum, jakim

37. P. Pasek, s. 90.

38. H. Nadrowski, s. 31. Autor powołuje się na analizę tekstu dokonaną przez innego badacza tematu – zob. R. K. Seasoltz, *The House of God. Sacred Art. And Church Architecture*, New York 1963, s. 21-25.

39. P. Pasek, s. 90-92. Por. *Instrukcja Kongregacji Św. Oficjum do ordynariuszów o sztuce sakralnej*, „Currenda”, 1958, nr 7-8, r. 108, s. 440-444.

40. Zob. Sobór Watykański II, *Konstytucja o Liturgii Świętej „Sacrosanctum Concilium”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 48-78. Dalej tytuł zapisywany skrótem KL.

41. KL, s. 75-77.

42. Ibidem, s. 75.

43. Ibidem. Zob. P. Pasek, s. 96.

44. Ibidem, s. 97. Por. KL, s. 76.

jest ołtarz – 125⁴⁵. Zaslugą *Konstytucji o Liturgii Świętej* jest także docenienie sztuki nowoczesnej i jej dopuszczenie do kościołów pod warunkiem jej podporządkowania do wymogów miejsca i sprawowanego kultu.

Innym soborowym dokumentem, w którym odnaleźć można nawiązania do architektury sakralnej, choć już w o wiele mniejszym stopniu niż w opisanej wyżej *Konstytucji*, jest *Dekret o posłudze i życiu kapłanów*⁴⁶. W piątym punkcie tego tekstu przypomniany i podkreślony został podwójny charakter każdej katolickiej świątyni – z jednej strony mieszkania Boga, a z drugiej zgromadzenia wiernych. Stąd kościół powinien „być czysty, przystosowany do modlitwy i sprawowania świętej służby”⁴⁷. Ogólnie należy zauważyć, że Sobór Watykański II potwierdził istniejący od zawsze w Kościele pluralizm form stylistycznych. Wyakcentował podwójną rolę budynku kościelnego, który ma tworzyć odpowiednie warunki do pełnego przeżycia liturgii przez wiernych i jednocześnie być tej liturgii podporządkowanym⁴⁸. Należy podkreślić także wyakcentowanie ołtarza, który został zbliżony ku wiernym. Zaś idea otoczenia go przez uczestniczących w liturgii, pociągnęła za sobą, stosowany przez niektórych architektów kościołów posoborowych, plan centralny budowli lub zbliżony do niego⁴⁹.

Nad wprowadzaniem w życie reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, której najpełniejszym wyrazem była *Konstytucja o Liturgii Świętej*, czuwała powołana w Watykanie Rada. Już w 1964 roku, w odpowiedzi na liczne zapytania, a także sygnały o nieodpowiedzialnym realizowaniu jej postulatów, wydała ona *Instrukcję do należytego wprowadzania w życie Konstytucji o Świętej Liturgii*, która od swoich pierwszych słów nosi także tytuł *Inter Oecumenici*⁵⁰. Jej tekst opiera się zasadniczo na postanowieniach *Sacrosanctum Concilium*, jeszcze raz przypominając w artykule 124, że kościoły mają być budowane, odbudowane czy urządzone z pietyzmem i starannością. Dokument podkreśla, że ich przestrzeń powinna być kształtowana zgodnie z przeznaczeniem do liturgii, a dzięki temu wierni mają w niej pełniej uczestniczyć⁵¹. Novum stanowiło jeszcze mocniejsze podkreślenie roli ołtarza, który

45. Ibidem. Zob. P. Pasek, s. 97.

46. Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów* „*Presbyterorum ordinis*”, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje*, Poznań 2002, s. 478-508.

47. Ibidem, s. 485.

48. P. Pasek, s. 98.

49. Ibidem, s. 98-99. Na ten temat pisał także ksiądz Janusz Stanisław Pasierb – zob. m.in.: J. S. Pasierb, *Doświadczenie wiary w posoborowej sztuce kościelnej*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, Warszawa 1979, s. 236-237.

50. *Instrukcja do należytego wprowadzania w życie Konstytucji o Świętej Liturgii*, „*Currenda*”, 1965, nr 1-3, r. 115, s. 15-46. Na fali soborowego entuzjazmu i niekompletnego odczytania intencji *Konstytucji o Liturgii Świętej*, zwłaszcza w krajach Europy Zachodniej doszło do wielu sytuacji nieodpowiedzialnego usuwania, a nawet niszczenia elementów wyposażenia kościołów – ołtarzy, balasek, rzeźb czy obrazów.

51. Ibidem, s. 43.

organizuje całą przestrzeń prezbiterium świątyni⁵². Dlatego też powinien być on duży i ustawiony w oddaleniu od ściany, co umożliwi jego swobodne obejście⁵³.

W 1969 roku ogłoszony został *Nowy Mszał Rzymski*, we wprowadzeniu do którego zaznaczono, że świątynie oraz przedmioty liturgiczne powinny cechować się pięknem i godnością. Tekst *Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego* zawiera liczne wzmianki na temat urządzenia wnętrza świątyni posoborowej. Przyświeca mu myśl, że poszczególne składowe tworzące przestrzeń sakralną i stanowiące jej wyposażenie, łącznie tworzyć powinny spójną całość, co zaś wpływa na odbiór całej świątyni, a przede wszystkim sposób przeżywania liturgii przez wiernych⁵⁴. Szczególną uwagę poświęcono wyakcentowaniu prezbiterium, między innymi przez jego podwyższenie⁵⁵.

Innym ważnym dokumentem odnoszącym się także do architektury sakralnej w najnowszej historii Kościoła, jest ogłoszony w 1983 roku przez papieża Jana Pawła II (1978-2005) nowy *Kodeks Prawa Kanonicznego*, którego tekst zastąpił poprzedni jeszcze z 1917 roku. Jego tekst, a zwłaszcza kanony 1216, 1219, 1220 oraz od 1235-1239, przypominają ustalenia wyrosłe z tradycji oraz nauki Soboru Watykańskiego II⁵⁶.

Wymienione wyżej dokumenty będące podsumowaniem najistotniejszych, powszechnych elementów nauki Kościoła Katolickiego odnośnie do sztuki sakralnej, której częścią jest także architektura, znalazły swoje odzwierciedlenie także w dokumentach lokalnych episkopatów, w tym także i polskich biskupów. Wymienić należy tu powstały jeszcze w 1932 roku list pasterski kardynała Aleksandra Kakowskiego (1862-1938), metropolity warszawskiego, w którym poruszył także kwestie budowy nowych kościołów. Autor zalecał, by projektować kościoły o formach zgodnych z tradycją. W liście podkreślona została decydująca rola komisji artystyczno-budowlanej, która ocenia i zatwierdza lub odrzuca przedstawione jej projekty⁵⁷. Wspomniana komisja miała działać w każdej diecezji, a jej powołanie było konsekwencją zapisu w Konkordacie II Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską z 10 lutego 1925 r.⁵⁸ Wielokrotnie głoś w sprawach związanych z szeroko rozumianą sztuką sakralną, w tym architekturą kościołów, zabierał prymas Stefan Wyszyński (1901-1981). 8 grudnia 1957 r. wygłosił on przemówienie podczas spotkania z warszawskimi architektami i plastykami. Mówiąc o architekturze sakralnej, zwrócił

52. Ibidem, s. 44

53. Ibidem.

54. P. Pasek, s. 103.

55. *Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego oraz wskazania Episkopatu Polski*, Poznań 2006, p. 258. Dokument zajmuje się wszystkimi elementami przestrzeni sakralnej – amboną, ołtarzem, tabernakulum, ołtarzami bocznymi, konfesjonalami, chrzcielnicą, miejscem przewodniczenia dla celebriansa. Wyjaśnienia te zostają pominięte w niniejszej pracy jako zbyt szczegółowe i poboczne dla głównego tematu.

56. Por. KPK oraz KL.

57. J. Danilewicz, s. 22. Por. P. Pasek, s. 92.

58. Tamże. Mówił o tym artykuł XIV.

uwagę na potrzebę czerpania wzorców z tradycji oraz przestrzegł przed pokusą upodabniania nowych kościołów do architektury świeckiej, wzorowanej na kinach czy biurach, o asymetrycznych formach⁵⁹. Kardynał Wyszyński zachęcał też do tego, by powstawały kościoły duże, mogące pomieścić nawet do trzech tysięcy wiernych, preferował budowle bezwieżowe, o wydłużonym planie, z niewielkim prezbiterium, wokół którego powinny być skupione pomieszczenia pomocnicze⁶⁰.

W 1973 roku polski episkopat wydał dokument zatytułowany *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej*⁶¹, w którym podano między innymi wytyczne odnośnie do prowadzenia prac konserwatorskich i remontowych w zabytkowych kościołach⁶². W tekście tym podkreślono także, że świątynia ma być znakiem Bożej obecności, co jest konsekwencją jej pierwotnego przeznaczenia, powinna ona wyróżniać się od otaczających ją budowli świeckich, a także wskazane jest poszukiwać dla niej nowych form artystycznych i architektonicznych⁶³. W tym samym czasie przy Konferencji Episkopatu Polski powołana została do życia Komisja do Spraw Budowy Kościołów. W 1977 roku wydała ona *Wytyczne w sprawie starań o budowę kościoła*⁶⁴. Oprócz przypomnienia dotychczasowych wytycznych, ich nowością są wskazania odnoszące się do planowania terenu wokół powstających świątyń, z uwzględnieniem parkingu czy odpowiednio zakomponowanej zieleni⁶⁵.

Na przestrzeni dziejów architektura sakralna odgrywała znaczącą rolę w misji Kościoła Katolickiego, przede wszystkim dając odpowiednie, naznaczone sacrum miejsce do zgromadzeń liturgicznych. Troska o wznoszenie przemyślanych i kanonicznych, a przez to odpowiadających potrzebom liturgii i wiernych świątyń, choć nie stanowiąca sedna katolickiej doktryny, uwidoczniła się w ciągu wieków w wielu dokumentach i wypowiedziach instytucji i ludzi Kościoła.

Bibliografia

- Araszczuk S., *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza w odnowionej liturgii Soboru Watykańskiego II*, Opolska Biblioteka Teologiczna, 95, Opole 2007.
- Danilewicz J., *Kościół i jego wnętrze w świetle przepisów prawno-liturgicznych*, Kielce 1948.
- Hani J., *Symbolika świątyni chrześcijańskiej*, Kraków 1994.

59. *Postulaty duszpasterskie wobec dzisiejszego budownictwa kościelnego*, „Currenda”, 1960, nr 6-8, r. 110, s. 401-408.

60. P. Pasek, s. 94.

61. *Normy postępowania w sprawach sztuki kościelnej*, „Currenda”, 1974, nr 9-12, r. 124, s. 205-211.

62. *Ibidem*, s. 205. Zob. P. Pasek, s. 106.

63. *Ibidem*, s. 107.

64. *Ibidem*.

65. *Ibidem*.

- Instrukcja do należytego wprowadzania w życie Konstytucji o Świętej Liturgii*, „Currenda”, 1965, nr 1-3, r. 115, s. 15-46.
- Instrukcja Kongregacji Św. Oficjum do ordynariuszów o sztuce sakralnej*, „Currenda”, 1958, nr 7-8, r. 108, s. 440-444.
- Seasoltz R. K., *The House of God. Sacred Art. And Church Architecture*, New York 1963, s. 21-25.
- Klaja G., *Ołtarz w świetle teologii*, Kraków 2008.
- Kodeks Prawa Kanonicznego*, 1917, <http://www.catho.org/9.php?d=bps#bw>, (4.11.2019).
- Kodeks Prawa Kanonicznego*, Poznań 1984.
- Konieczny M., *Poświęcenie kościoła*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. XVI, red. nacz. E. Gidlewicz, Lublin 2012, kol. 97-99.
- McNutt S., *Kościoły i katedry. Arcydzieła architektury*, Warszawa 2000.
- Nadrowski H., *Kościoły naszych czasów. Dziedzictwo i perspektywy*, Kraków 2000.
- Normy powstępowania w sprawach sztuki kościelnej*, „Currenda”, 1974, nr 9-12, r. 124, s. 205-211.
- Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego oraz wskazania Episkopatu Polski*, Poznań 2006.
- Pasek P., *Architektura rzymskokatolickich kościołów diecezji tarnowskiej 1945-1989. Uwarunkowania i klasyfikacje*, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Jana Wiktora Sienkiewicza w Katedrze Historii Sztuki i Kultury Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2018, Archiwum UMK w Toruniu.
- Pasierb J. S., *Doświadczenie wiary w posoborowej sztuce kościelnej*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, Warszawa 1979, s. 236-237.
- Pevsner N., *Historia architektury europejskiej*, t. 1, Warszawa 1979.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*, wyd. 5, Poznań 2020.
- Pius XI, *Przemówienie Ojca Św. Piusa XI o stosunku Kościoła do nowoczesnych prądów w sztuce religijnej*, „Currenda”, 1933, nr 2, r. 83, s. 10-11.
- Pius XII, *Encyklika Mediator Dei*, „Currenda”, 1960, nr 6-8, r. 110, s. 229-306.
- Postulaty duszpasterskie wobec dzisiejszego budownictwa kościelnego*, „Currenda”, 1960, nr 6-8, r. 110, s. 401-408.
- Rosier-Siedlecka M. E., *Posoborowa Architektura Sakralna. Aktualne problemy projektowania architektury kościelnej*, Lublin 1980.
- Simson von O., *Katedra gotycka. Jej narodziny i znaczenie*, Warszawa 1989.
- Sobór Watykański II, *Dekret o posłudze i życiu prezbiterów „Presbyterorum ordinis”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 478-508.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o Liturgii Świętej „Sacrosanctum Concilium”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań 2002, s. 48-78.
- Wąs C., *Antynomie współczesnej architektury sakralnej*, Wrocław 2008.
- Zachwatowicz J., *Słowo wstępne*, w: *Kościół w Polsce*, red. T. Dobrzeńiecki, J. Janowska, Warszawa 1969.

Streszczenie

W nauczaniu Kościoła rzymskokatolickiego przestrzeń świątyni utożsamiana jest z miejscem świętym, sacrum. Zagadnienia związane z architekturą, w tym budownictwem sakralnym, choć nie najważniejsze w kościelnej doktrynie, to jednak znajdują w niej swoje miejsce. Tematyka architektury sakralnej pojawia się przede wszystkim w powiązaniu z funkcją, jaką na rzecz wspólnoty wierzących ma pełnić budowla – miejsce gromadzące na sprawowanie liturgii. Budynek sakralny powinien spełniać wymogi liturgiczne, a także sprzyjać budowaniu wspólnoty i atmosfery skupienia, przy takim ukształtowaniu przestrzeni, by odróżniała się ona od wielu innych budowli, które mają różne społeczne przeznaczenie. Staje się w ten sposób „domem Boga”. Sacrum przestrzeni kościoła podkreślane jest także przez rozbudowaną symbolikę, odnoszącą się zarówno do jego całości, jak i poszczególnych części. Na przestrzeni dziejów Kościoła, temat architektury sakralnej pojawił się w wielu jego dokumentach o zasięgu powszechnym, jak i lokalnym. Najważniejsze z nich zostały przywołane w tekście, ukazując złożoność i wagę zagadnienie architektury sakralnej w doktrynie Kościoła rzymskokatolickiego.

Słowa kluczowe: architektura sakralna, budownictwo kościelne, doktryna, dokumenty Kościoła, symbolika

THE ISSUE OF RELIGIOUS ARCHITECTURE IN THE DOCTRINE OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH. HISTORICAL AND THEOLOGICAL OUTLINE

Summary

In the teaching of the Roman Catholic Church, the space of the temple is identified with the holy place, the sacred. Issues related to architecture, including religious architecture, although not the most important in church doctrine, nevertheless find their place in it. The subject of religious architecture appears primarily in connection with the function that the building is to fulfill for the community of believers – a gathering place for the celebration of the liturgy. The sacred building should meet liturgical requirements, and also help to build community and an atmosphere of concentration, with the shape of the space so that it stands out from many other buildings that have different social purposes. He thus becomes “God’s home”. The sacrum of the church space is also emphasized by the extensive symbolism, referring both to its whole and individual parts. Throughout the history of the Church, the topic of religious architecture has appeared in many of its documents, both universal and local. The most important of them will be cited in the text, showing the complexity and importance of the issue of religious architecture in the doctrine of the Roman Catholic Church.

Key words: religious architecture, church architecture, doctrine, church documents, symbolism